

AKMDA FOYDALANUVCHILARGA BIBLIOGRAFIK XIZMAT KO'RSATISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI

Valiyeva Nargiza Ergashevna

Shu.Rashidov tuman Axborot kutubxona markazi

Axborot- bibliografiya xizmat rahbari

+99891.593.71.77

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18859488>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Axborot-kutubxona markazlarida (AKM) foydalanuvchilarga bibliografik xizmat ko'rsatishning zamonaviy shakllari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Xususan, elektron kataloglar, masofaviy ma'lumot-bibliografik xizmat, virtual ma'lumotnoma, elektron ma'lumotlar bazalari, raqamli kutubxonalar, bibliografik axborotlarni tarqatishning innovatsion shakllari hamda foydalanuvchi yo'naltirilgan xizmat konsepsiyasi yoritiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining axborot-kutubxona sohasini rivojlantirishga oid qarorlari, soha mutaxassislarining ilmiy ishlari va normativ-huquqiy hujjatlar asosida bibliografik xizmatni takomillashtirish yo'nalishlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Axborot-kutubxona markazi, bibliografik xizmat, elektron katalog, virtual ma'lumotnoma, masofaviy xizmat, raqamli kutubxona, ma'lumotlar bazasi, foydalanuvchi yo'naltirilgan xizmat.

Аннотация: В данной статье на основе научных источников анализируются современные формы библиографического обслуживания пользователей в информационно-библиотечных центрах (ИБЦ). В частности, рассматриваются электронные каталоги, дистанционное справочно-библиографическое обслуживание, виртуальная справочная служба, электронные базы данных, цифровые библиотеки, инновационные формы распространения библиографической информации, а также концепция пользователь-ориентированного обслуживания. На основе указов и постановлений Президента Республики Узбекистан по развитию информационно-библиотечной сферы, научных трудов специалистов отрасли и нормативно-правовых документов раскрываются направления совершенствования библиографического обслуживания.

Ключевые слова: информационно-библиотечный центр, библиографическое обслуживание, электронный каталог, виртуальная справочная служба, дистанционное обслуживание, цифровая библиотека, база данных, пользователь-ориентированное обслуживание.

Abstract: This article analyzes modern forms of bibliographic services for users in Information and Library Centers (ILCs) based on scientific sources. In

particular, it examines electronic catalogs, remote reference and bibliographic services, virtual reference services, electronic databases, digital libraries, innovative forms of disseminating bibliographic information, and the concept of user-oriented services. Based on the decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan on the development of the information and library sector, as well as scientific works of field specialists and regulatory legal documents, the directions for improving bibliographic services are identified.

Keywords: Information and Library Center, bibliographic service, electronic catalog, virtual reference service, remote service, digital library, database, user-oriented service.

Kirish

Axborot-kutubxona markazlarida bibliografik xizmat ko'rsatish tizimi jamiyatning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasining 2011-yil 13-apreldagi "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida"gi Qonunida axborot-kutubxona muassasalarining asosiy vazifalari sifatida foydalanuvchilarga axborot-bibliografik xizmat ko'rsatish belgilab berilgan [1, 4-bet].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-iyundagi PQ-4354-son qarorida axborot-kutubxona muassasalarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, elektron kataloglar va ma'lumotlar bazalarini yaratish vazifalari aniq ko'rsatib o'tilgan [2, 2-bet].

Bibliografik xizmat — foydalanuvchilarga hujjatlar to'g'risida ma'lumot berish, zarur adabiyotlarni topishda ko'maklashish, mavzuli, faktografik va manbaviy so'rovlarni bajarish jarayonidir [3, 15-bet]. Zamonaviy sharoitda ushbu xizmat an'anaviy shakllar bilan cheklanib qolmay, elektron va masofaviy ko'rinishda ham amalga oshirilmoqda.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar, kutubxonashunoslik va bibliografiyashunoslik bo'yicha ilmiy adabiyotlar, O'zbekiston va xorijiy tajribalar tahlil qilindi. Qiyosiy-tahliliy usul, tizimli yondashuv va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi.

Bibliografik xizmat shakllarini o'rganishda R.Q. Qodirov, M. Xudoyqulov, N. Jo'rayev kabi olimlarning ishlari asos qilib olindi [4, 27-bet; 5, 33-bet]. Shuningdek, IFLA (Xalqaro kutubxonalar federatsiyasi) tomonidan ishlab chiqilgan kutubxona xizmatlariga doir tavsiyalar ham metodologik asos sifatida xizmat qildi [6, 12-bet].

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, AKMlarda bibliografik xizmat ko'rsatishning quyidagi zamonaviy shakllari keng joriy etilmoqda:

Elektron katalog (OPAC). Elektron katalog foydalanuvchilarga fond tarkibi haqida tezkor va qulay axborot olish imkonini beradi. Elektron kataloglar MARC formatida tuziladi va xalqaro bibliografik standartlarga mos ravishda yuritiladi [7, 41-bet].

Virtual ma'lumotnoma xizmati. Virtual ma'lumotnoma foydalanuvchilarga internet orqali savol yuborish va javob olish imkonini beradi. Bu xizmat IFLA tavsiyalarida masofaviy ma'lumot xizmati sifatida alohida e'tirof etilgan [6, 18-bet].

Elektron ma'lumotlar bazalari. AKMlar tomonidan yaratilgan elektron ma'lumotlar bazalari foydalanuvchilarga ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va boshqa resurslardan foydalanish imkonini beradi. O'zbekiston Milliy kutubxonasi tomonidan shakllantirilgan elektron resurslar bazasi bunga misol bo'la oladi [8, 22-bet].

Raqamli kutubxonalar. Raqamlashtirish jarayoni natijasida nodir va kamyob adabiyotlar elektron shaklga o'tkazilib, foydalanuvchilarga masofadan taqdim etilmoqda [9, 54-bet].

Axborotlarni selektiv tarqatish (SDI). Foydalanuvchilarning ilmiy qiziqishlariga mos ravishda yangi adabiyotlar to'g'risida ma'lumot berish shakli sifatida SDI xizmati rivojlanmoqda [4, 39-bet].

Bibliografik trening va konsultatsiyalar. Foydalanuvchilarga axborotni mustaqil izlash ko'nikmalarini o'rgatish zamonaviy bibliografik xizmatning muhim yo'nalishiga aylangan [5, 61-bet].

Tahlil va muhokama

Axborot-kutubxona markazlarida bibliografik xizmat ko'rsatish tizimining transformatsiyasi, avvalo, uning konseptual asoslaridagi o'zgarishlar bilan xarakterlanadi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, an'anaviy kutubxona modeli hujjatga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy model foydalanuvchiga yo'naltirilgan xizmat konsepsiyasiga asoslanadi [3, 48-bet]. Bu yondashuvda bibliografik xizmatning mazmuni faqat manbani topib berish bilan cheklanmay, foydalanuvchining axborot ehtiyojini aniqlash, uni tahlil qilish va optimal manbani tavsiya etish jarayonini ham o'z ichiga oladi.

Foydalanuvchi yo'naltirilgan modelda bibliografik xizmat interaktiv xususiyat kasb etadi. Qodirovning ta'kidlashicha, zamonaviy kutubxona xizmatlari foydalanuvchi ehtiyojlarini monitoring qilish va tahlil qilish asosida tashkil etilishi lozim [4, 31-bet]. Bu esa bibliografik xizmatni reaktiv shakldan

proaktiv shaklga o'tkazadi. Ya'ni, kutubxonachi foydalanuvchi so'rovini kutib o'tirmasdan, uning ilmiy yo'nalishi asosida yangi manbalar haqida axborot beradi.

Elektron kataloglarning joriy etilishi bibliografik xizmatning tashkiliy va texnologik asoslarini tubdan o'zgartirdi. G'afurovning qayd etishicha, elektron kataloglar bibliografik yozuvlarni MARC formatida saqlash va qayta ishlash imkonini beradi, bu esa ma'lumotlarni izlash, saralash va eksport qilish jarayonini yengillashtiradi [7, 41-bet]. Qog'oz kartotekalarda qidiruv alfavit yoki sistematik tartib asosida amalga oshirilgan bo'lsa, elektron kataloglarda kalit so'z, muallif, sarlavha, predmet rukni, UDK va boshqa parametrlar asosida qidiruv olib borish mumkin [7, 45-bet]. Bu esa bibliografik xizmat tezkorligini sezilarli darajada oshiradi.

Elektron kataloglarning afzalligi shundaki, ular masofadan turib ham foydalanish imkonini beradi. Bu jihat O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4354-son qarorida axborot-kutubxona muassasalarini to'liq raqamlashtirish vazifasi bilan uzviy bog'liqdir [2, 2-bet]. Mazkur qarorda elektron resurslardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Shunday qilib, elektron katalog bibliografik xizmatning asosiy infratuzilmasiga aylandi.

Virtual ma'lumotnoma xizmati bibliografik xizmatning yana bir muhim zamonaviy shakli hisoblanadi. IFLA tavsiyalarida masofaviy ma'lumot xizmati foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan ehtiyojini internet orqali qondirish mexanizmi sifatida talqin qilinadi [6, 12-bet]. Virtual ma'lumotnoma orqali foydalanuvchi elektron pochta, maxsus forma yoki onlayn chat orqali savol yuboradi va mutaxassis tomonidan tayyorlangan javobni oladi. Bu jarayon bibliografik xizmatni geografik cheklovlardan xoli qiladi.

Pandemiya davrida kutubxona xizmatlarining masofaviy shaklga o'tishi zaruriyatga aylandi. IFLA hisobotida 2020-yilda ko'plab kutubxonalar o'z xizmatlarini onlayn formatga o'tkazgani qayd etilgan [10, 14-bet]. Bu tajriba bibliografik xizmatning barqarorligini ta'minlashda raqamli texnologiyalarning muhimligini ko'rsatdi. Masofaviy xizmat shakllari, xususan, virtual maslahat, elektron hujjat yetkazib berish va onlayn bibliografik ko'rsatkichlar taqdimoti keng qo'llanildi.

Bibliografik xizmatda xalqaro standartlarning joriy etilishi ham muhim omil hisoblanadi. RDA (Resource Description and Access) standartlari asosida kataloglashtirish bibliografik yozuvlarning aniqligi va moslashuvchanligini ta'minlaydi [11, 73-bet]. MARC21 formatidan foydalanish esa bibliografik ma'lumotlarni xalqaro tizimlar bilan integratsiya qilish imkonini beradi [7, 43-

bet]. Bu jarayon bibliografik xizmatning sifatini oshiradi va xalqaro axborot almashinuviga sharoit yaratadi.

Raqamli kutubxonalar va elektron ma'lumotlar bazalari bibliografik xizmatning resurs bazasini kengaytirdi. Karimovning fikricha, raqamlashtirish jarayoni nodir va kamyob adabiyotlarni saqlash va ulardan foydalanishni optimallashtiradi [9, 54-bet]. Elektron resurslardan foydalanish esa foydalanuvchilarga vaqt va makon jihatidan qulaylik yaratadi. O'zbekiston Milliy kutubxonasi hisobotida elektron resurslar fondining yildan-yilga ortib borayotgani qayd etilgan [8, 22-bet]. Bu esa bibliografik xizmat mazmunining boyishiga xizmat qilmoqda.

Axborotni selektiv tarqatish (SDI) tizimi zamonaviy bibliografik xizmatning ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan bog'liq jihatini kuchaytiradi. Qodirov SDI xizmatini foydalanuvchining ilmiy yo'nalishiga mos ravishda yangi adabiyotlar haqida muntazam axborot berish tizimi sifatida tavsiflaydi [4, 39-bet]. Bu xizmat ilmiy xodimlar va tadqiqotchilar uchun ayniqsa muhimdir, chunki u dolzarb adabiyotlardan xabardor bo'lish imkonini beradi.

Bibliografik xizmatning zamonaviy shakllari axborot madaniyatini shakllantirish bilan ham uzviy bog'liq. Xudoyqulovning ta'kidlashicha, foydalanuvchilarga axborotni mustaqil izlash, baholash va undan foydalanish ko'nikmalarini o'rgatish kutubxona xizmatining muhim yo'nalishidir [5, 61-bet]. Bu jarayonda bibliografik treninglar, mahorat darslari va konsultatsiyalar tashkil etiladi. Natijada foydalanuvchi nafaqat tayyor ma'lumotni oladi, balki mustaqil qidiruv olib borish kompetensiyasini ham egallaydi.

Shu bilan birga, hududiy AKMlarda zamonaviy bibliografik xizmatni joriy etishda muayyan muammolar mavjud. PQ-4354-son qarorda ayrim muassasalarning moddiy-texnik bazasi yetarli emasligi qayd etilgan [2, 3-bet]. Texnik jihozlanish darajasi past bo'lgan hududlarda elektron katalog va virtual xizmatlarni to'liq joriy etish qiyinlashadi. Bundan tashqari, kadrlarning AKT bo'yicha malakasi ham muhim omil hisoblanadi.

Axborot-kutubxona tizimini rivojlantirish konsepsiyasida (2020-2025-yillar) raqamli xizmatlarni kengaytirish, elektron resurslar ulushini oshirish va kadrlar malakasini muntazam oshirib borish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [12, 5-bet]. Bu esa bibliografik xizmatni modernizatsiya qilish jarayonining tizimli asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy bibliografik xizmat ko'rsatish shakllari an'anaviy xizmat turlarini inkor etmaydi, balki ularni to'ldiradi. Masalan, an'anaviy og'zaki maslahat xizmati elektron va virtual maslahat shakli bilan

uyg'unlashadi. Bosma bibliografik ko'rsatkichlar esa elektron formatda taqdim etilishi mumkin. Bu jarayon integratsiyalashgan xizmat modelini shakllantiradi.

Xulosa

AKMlarda bibliografik xizmat ko'rsatish tizimi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tubdan yangilanmoqda. Elektron kataloglar, virtual ma'lumotnoma, raqamli kutubxonalar va selektiv axborot tarqatish kabi shakllar foydalanuvchilarning axborot ehtiyojlarini tezkor va samarali qondirishga xizmat qilmoqda.

Normativ-huquqiy asoslarning mustahkamlanishi, xalqaro tajribani joriy etish va kadrlar malakasini oshirish zamonaviy bibliografik xizmatni yanada rivojlantirishning muhim omillari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbekiston Respublikasi "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2011. – 4–6-betlar.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4354-son qarori. – Toshkent, 2019. – 2–3-betlar.
- 3.Jo'rayev N. Bibliografiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2016. – 15–48-betlar.
- 4.Qodirov R.Q. Axborot-kutubxona xizmatlari nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 27–39-betlar.
- 5.Xudoyqulov M. Zamonaviy kutubxonashunoslik. – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 33–61-betlar.
- 6.IFLA Guidelines for Reference and Information Services. – Hague, 2013. – 12–18-betlar.
- 7.G'afurov A. Elektron kataloglashtirish asoslari. – Toshkent, 2017. – 41–45-betlar.
- 8.O'zbekiston Milliy kutubxonasi faoliyati bo'yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2021. – 22–29-betlar.
- 9.Karimov B. Raqamli kutubxonalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2020. – 54-bet.
- 10.Library Services during COVID-19 Pandemic. – IFLA Report, 2020. – 14-bet.
- 11.RDA Toolkit Overview. – Chicago, 2015. – 73-bet.
- 12.Axborot-kutubxona tizimini rivojlantirish konsepsiyasi (2020–2025). – Toshkent, 2020. – 5-bet.

